

УДК 343.9 (477)

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.13>

ОБОВ'ЯЗКОВІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Йовенко І.І.,

кандидат юридичних наук, Головне управління

Національної поліції в Закарпатській області

ORCID: 0009-0008-3807-9988

e-mail: investdepzak@gmail.com

Йовенко І.І. Обов'язкові ознаки суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля.

У науковій статті здійснено комплексне та системне дослідження обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля з урахуванням сучасного стану розвитку кримінально-правової доктрини, екологічного законодавства та зростання глобальних і національних екологічних викликів. Проаналізовано процес становлення та законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за посягання на довкілля після прийняття чинного Кримінального кодексу України, що дало змогу виокремити цю категорію правопорушень у відносно самостійну та структуровану систему кримінально-правової охорони.

Узагальнено наукові підходи до визначення поняття кримінальних правопорушень проти довкілля, їх класифікації та об'єктів кримінально-правової охорони, серед яких ключове місце займають природні ресурси, екологічна безпека та екологічні права людини. Це дозволило сформулювати теоретичне підґрунтя для поглибленого аналізу суб'єкта як обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення. Особливу увагу приділено характеристиці суб'єкта кримінального правопорушення, визначено його загальні ознаки, зокрема фізична особа, осудність та досягнення встановленого віку кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що поряд із загальним суб'єктом у значній кількості складів кримінальних правопорушень проти довкілля передбачається наявність спеціального суб'єкта. До таких належать службові та посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування, працівники підприємств, установ і організацій, а також інші особи, діяльність яких безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів, здійсненням господарської діяльності або забезпеченням дотримання екологічних норм і стандартів.

Доведено, що правильне визначення ознак суб'єкта має ключове значення для належної кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, їх відмежування від суміжних складів та забезпечення ефективності кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. З урахуванням сучасних тенденцій, зокрема посилення антропогенного впливу на довкілля та негативних наслідків воєнних дій, обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства України у частині конкретизації суб'єктного складу відповідних правопорушень, його адаптації до новітніх екологічних загроз і гармонізації з міжнародними стандартами у сфері екологічної безпеки.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, довкілля, суб'єкт кримінального правопорушення, екологічна безпека, кримінальна відповідальність, природні ресурси, екологічне право.

Yovenko I.I. Mandatory characteristics of subjects of criminal offenses against the environment.

The scientific article carries out a comprehensive and systematic study of the mandatory characteristics of subjects of criminal offenses against the environment, taking into account the current state of development of criminal law doctrine, environmental legislation and the growth of global and national environmental challenges. The process of formation and legislative consolidation of criminal liability for encroachment on the environment after the adoption of the current Criminal Code of Ukraine is analyzed, which made it possible to isolate this category of offenses into a relatively independent and structured system of criminal law protection.

Scientific approaches to defining the concept of criminal offenses against the environment, their classification and objects of criminal law protection are summarized, among which natural resources,

environmental safety and environmental human rights occupy a key place. This allowed forming a theoretical basis for an in-depth analysis of the subject as a mandatory element of the composition of a criminal offense. Particular attention is paid to the characteristics of the subject of a criminal offense, its general features are determined, in particular, a natural person, sanity and reaching the established age of criminal responsibility. It is substantiated that, along with the general subject, a significant number of criminal offenses against the environment include the presence of a special subject. These include officials and officials of state authorities and local governments, employees of enterprises, institutions and organizations, as well as other persons whose activities are directly related to the use of natural resources, the implementation of economic activities or ensuring compliance with environmental norms and standards. It is proven that the correct definition of the features of the subject is of key importance for the proper qualification of criminal offenses against the environment, their separation from related offenses and ensuring the effectiveness of criminal law policy in the field of environmental protection. Taking into account modern trends, in particular the increase in anthropogenic impact on the environment and the negative consequences of military actions, the need to improve the criminal legislation of Ukraine in terms of specifying the subject composition of the relevant offenses, its adaptation to the latest environmental threats and harmonization with international standards in the field of environmental safety is substantiated.

Key words: criminal offense, environment, subject of criminal offense, environmental safety, criminal liability, natural resources, environmental law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства питання охорони довкілля набуває особливої актуальності, що зумовлено зростанням антропогенного навантаження на природне середовище, виснаженням природних ресурсів та погіршенням екологічної ситуації як в Україні, так і у світі загалом. У цьому контексті кримінально-правові засоби виступають одним із ключових інструментів забезпечення екологічної безпеки та захисту конституційного права людини на безпечне довкілля. Прийняття Кримінального кодексу України (далі – КК України) та виокремлення у ньому розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти довкілля, стало важливим кроком у формуванні цілісної системи протидії екологічній злочинності.

Водночас у кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення сутності та елементів складу кримінальних правопорушень проти довкілля, що ускладнює їх належну кваліфікацію. Особливої уваги потребує проблема визначення суб'єкта таких правопорушень, оскільки саме ця ознака є обов'язковою для встановлення кримінальної відповідальності. Практика свідчить, що значна частина екологічних правопорушень пов'язана із діяльністю спеціальних суб'єктів – службових осіб, суб'єктів господарювання або осіб, на яких покладено обов'язки щодо дотримання екологічних норм, однак законодавство не завжди чітко окреслює їх правовий статус.

Додаткові труднощі виникають у зв'язку з бланкетним характером кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля, що передбачає необхідність звернення до численних нормативно-правових актів інших галузей права. Це ускладнює встановлення ознак суб'єкта кримінального правопорушення та призводить до неоднозначності правозастосовної практики.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у поглибленому науковому дослідженні обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля, їх систематизації та уточненні з метою підвищення ефективності кримінально-правового регулювання у сфері екологічної безпеки.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз обов'язкових ознак суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля, з'ясування їх правової природи та особливостей у системі елементів складу кримінального правопорушення, а також визначення проблемних аспектів їх нормативного закріплення та правозастосування з подальшим обґрунтуванням напрямів удосконалення кримінального законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема визначення їх суб'єктного складу, знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у розроблення теоретичних засад кримінально-правової охорони довкілля зробили такі науковці, як: Г.М. Буканов, А.О. Вірт, Д.Л. Вітюк, О.О. Дудоров, К.В. Жигафарова, С.І. Заїка, Ю.О. Єрмаков, К.А. Комузляк, С.І. Марко, І.І. Митрофанов, С.В. Мурихін, Є.О. Письменський, Т.С. Садова, О.О. Семенюк, Ю.А. Турлова, І.О. Харь, М.О. Черниш та інші.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на проблемах кваліфікації та протидії екологічним кримінальним правопорушенням в умовах нових викликів, зокрема воєнних дій та їх впливу на довкілля, що свідчить про актуальність подальшого розвитку цієї наукової проблематики. Таким чином, аналіз наукових публікацій свідчить про значний інтерес до проблеми кримінально-правової охорони довкілля, однак питання визначення обов'язкових ознак суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти довкілля становлять самостійну групу суспільно небезпечних діянь, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, природного середовища. Законодавче закріплення цієї групи правопорушень у Розділі VIII Особливої частини КК України засвідчило їх системний характер та визначило основні напрями кримінально-правової охорони довкілля. Такі норми об'єднані спільною метою – гарантування безпечного для життя і здоров'я людини середовища, що безпосередньо пов'язано із реалізацією конституційного права громадян на безпечне довкілля.

У теорії кримінального права відсутня єдність у визначенні поняття кримінальних правопорушень проти довкілля, що обумовлено різними підходами до розуміння їх об'єкта посягання та використанням різної термінології. Водночас більшість науковців сходяться на тому, що ці діяння характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності, оскільки їх наслідки можуть бути довготривалими, масштабними та часто незворотними. Особливістю таких правопорушень є їх тісний зв'язок із господарською діяльністю людини та значна залежність від дотримання спеціальних правил природокористування [1, с. 123-124].

Важливим елементом складу кримінального правопорушення є суб'єкт, який у загальному розумінні визначається як фізична осудна особа, що досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Проте у сфері кримінальних правопорушень проти довкілля ця загальна характеристика набуває специфічного змісту, що зумовлено особливостями об'єкта посягання, характером діянь та умовами їх вчинення [2, с. 158]. Насамперед слід зазначити, що у більшості випадків такі правопорушення вчиняються у процесі професійної або господарської діяльності, що обумовлює наявність спеціального суб'єкта.

Спеціальний суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля характеризується наявністю додаткових юридично значущих ознак, зокрема виконанням певних службових чи професійних функцій, наявністю обов'язку дотримання екологічних норм і стандартів, участю у процесі використання природних ресурсів або здійсненням контролю за їх використанням. До таких суб'єктів належать службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, працівники підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з потенційно небезпечним впливом на довкілля, а також інші особи, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення екологічної безпеки. Саме їх протиправна поведінка часто призводить до істотної шкоди довкіллю, оскільки вона пов'язана з порушенням спеціальних правил, норм і стандартів [3, с. 172-173].

Специфіка суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля також обумовлена бланкетним характером більшості кримінально-правових норм у цій сфері. Це означає, що для встановлення ознак суб'єкта необхідно звертатися до норм інших галузей законодавства, зокрема екологічного, адміністративного, господарського та земельного права. Саме ці норми визначають коло осіб, на яких покладено відповідні обов'язки, а також зміст цих обов'язків [4, с. 177]. У зв'язку з цим встановлення суб'єкта кримінального правопорушення часто потребує комплексного аналізу нормативної бази, що ускладнює правозастосовну діяльність.

Окрему увагу слід приділити формі вини суб'єкта. Для кримінальних правопорушень проти довкілля характерним є поєднання як умисної, так і необережної форми вини [5]. При цьому значна частина таких діянь вчиняється саме з необережності, що пояснюється недотриманням встановлених правил, недбалістю або легковажним ставленням до можливих наслідків. Водночас у ряді випадків має місце прямий або непрямий умисел, особливо коли йдеться про незаконне використання природних ресурсів або інші корисливі діяння [6, с. 123-124]. Суттєвим аспектом є також питання віку кримінальної відповідальності. Загальне правило передбачає, що кримінальна відповідальність за більшість екологічних правопорушень настає з 16 років, однак специфіка таких діянь фактично обмежує коло суб'єктів особами, які досягли повноліття та здійснюють відповідну діяльність. Це пояснюється тим, що більшість екологічно небезпечних діянь пов'язані з виконанням професійних функцій або здійсненням господарської діяльності [7, с. 23].

Особливе значення має розмежування суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля та суб'єкта інших суміжних правопорушень, зокрема проти власності або громадської безпеки. Природні ресурси, хоча й можуть виступати предметом майнових відносин, мають особливий правовий статус, оскільки є об'єктами права власності народу України. Тому посягання на них завдає не лише майнової, а й екологічної шкоди, що зумовлює необхідність застосування норм екологічного кримінального права [8, с. 377].

У сучасних умовах особливого значення набуває проблема розширення кола суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля. Зокрема, з огляду на глобальні екологічні виклики та наслідки воєнних дій, зростає роль відповідальності службових осіб, представників державної влади та інших осіб, діяльність яких може спричинити масштабні екологічні наслідки [9, с. 481]. У цьому контексті актуальним є питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері охорони довкілля.

Отже, суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля є складною правовою категорією, яка поєднує загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення із спеціальними характеристиками, зумовленими специфікою екологічних правовідносин. Його правильне визначення має ключове значення для кваліфікації діянь, встановлення вини та забезпечення ефективності кримінально-правового захисту довкілля [10, с. 172-173].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що кримінальні правопорушення проти довкілля становлять самостійну групу суспільно небезпечних діянь, які характеризуються специфічним об'єктом посягання – суспільними відносинами у сфері забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Їх системне закріплення у КК України свідчить про пріоритетність екологічної безпеки як однієї з ключових цінностей сучасного суспільства. Доведено, що суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля є обов'язковим елементом складу правопорушення і визначається як фізична осудна особа, яка досягла встановленого віку кримінальної відповідальності. Водночас особливістю цієї категорії правопорушень є те, що у значній кількості випадків законодавець передбачає спеціальний суб'єкт, що зумовлено характером екологічно небезпечної діяльності. До таких суб'єктів належать службові особи, працівники підприємств, установ та організацій, а також інші особи, на яких покладено обов'язки щодо дотримання екологічних норм і стандартів.

Обґрунтовано, що специфіка суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля безпосередньо пов'язана з бланкетним характером відповідних кримінально-правових норм, що вимагає звернення до положень інших галузей законодавства для встановлення його ознак. Це зумовлює складність правозастосування та потребує від практичних працівників комплексного підходу до аналізу нормативної бази. Встановлено, що для екологічних кримінальних правопорушень характерним є поєднання як умисної, так і необережної форми вини, причому значна їх частина вчиняється з необережності внаслідок недотримання встановлених правил природокористування. Водночас у ряді випадків має місце умисне порушення екологічного законодавства з корисливих або інших мотивів.

Підкреслено, що правильне визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення проти довкілля має вирішальне значення для кваліфікації діянь, відмежування їх від суміжних правопорушень та забезпечення ефективності кримінально-правової охорони довкілля. Невизначеність або нечіткість у встановленні суб'єкта може призводити до помилок у правозастосуванні та зниження рівня екологічної безпеки.

З урахуванням сучасних екологічних викликів, зокрема зростання антропогенного навантаження та наслідків воєнних дій, обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства України шляхом конкретизації ознак спеціального суб'єкта, розширення кола осіб, які можуть нести відповідальність за екологічні правопорушення, а також гармонізації національних норм із міжнародними стандартами у сфері охорони довкілля. Отже, подальше наукове дослідження та нормативне вдосконалення інституту суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля є необхідною умовою підвищення ефективності кримінально-правового механізму забезпечення екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з Одеса, 2021. 210 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6d91f06c-5e1f-46b4-ac3d-d1c70ff39ceb?utm_source=chatgpt.com.

2. Вітюк Д.Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 6, Т. 2, 2021. С 156-160 URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/tom_2/29.pdf.
3. Черниш М.О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2025. 374 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12456>.
4. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С.174-180. URL: <https://visnyk-juris.uzhnu.edu.ua/article/view/266041>.
5. Волонець Д.Ф. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 3662-3663 КК України URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2021/22.pdf.
6. Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом: автореф. дис...докт. філософ.: 12.00.08. Харків, 2023. 215 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19305/1/Sadova_aref_2023.pdf.
7. Мурихін С.В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/1/aref_Murykhin.pdf.
8. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 375–379. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/88>.
9. Марко С.І., Семенюк О.О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480-484. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/88.pdf>.
10. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу: практ. пос.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/7a969309-05b0-4090-b988-b0fe4bf75fa4?utm_source=chatgpt.com.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Йовенко І.І., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії СС ВУ 4.0